

Олена Стадник

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: elenast.mail@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9554-6975>ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3326872/elena-stadnyk/>**Наталія Кузьмінець**

Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: 1974natalika1@rambler.ruORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9939-2451>ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3327300/natalia-kuzminets/>**Релігійне життя подільського села у вимірах радянської повсякденності
20-х рр. XX ст.**

Анотація. Метою статті є аналіз ролі релігії у повсякденному житті подільського села в 20-ті рр. XX ст., розкриття і узагальнення змісту і спрямованості головних чинників формування релігійного світогляду селянства у період становлення більшовицької влади, показ об'єднавчої ролі релігії для різних верств сільського населення, характеристика процесу соціальної адаптації селянства в умовах радянської дійсності, розкриття ставлення селянства до антирелігійної політики більшовицької влади. **Методологія дослідження** ґрунтується на проблемному та мікроісторичному підходах та на принципах науковості, об'єктивізму, історизму і позаконфесійності. Їх комплексне застосування дало можливість зосередитися на проблемі ставлення подільського села до релігії, її ролі у повсякденному житті селянського середовища. Завдяки методам аналізу і синтезу вдалося здійснити відбір фактів, сформулювати узагальнення та висновки; для зіставлення одержаної з різних джерел інформації використовувався описовий, проблемно-хронологічний і критичний методи. **Наукова новизна** роботи ґрунтується на проведенні детального аналізу впливу релігії на повсякденне життя українського села на прикладі одного з її регіонів – Поділля. У статті досліджено витоки його релігійності, підтверджено тезу про те, що православна церква завжди займала особливе місце в житті всіх верств українського села. Подальшого розвитку набули питання відносин подільського селянства з більшовицькою владою, удосконалено зміст понять і термінів, пов'язаних із релігійним життям українського села у 20-х рр. XX ст. **Висновки.** У 20-х рр. XX ст. релігія займала у повсякденному житті українського села особливе місце і була вагомим засобом впливу на суспільну свідомість. Тому боротьба з релігією мала важливе значення для запровадження способу життя, нав'язаного більшовицько-радянською системою. Владою робилося все, щоб витіснити церковні структури із селянського життя. Антицерковна політика, яка мала на Поділлі свою специфіку, була спрямована на послаблення позицій православної церкви, витіснення її з суспільного та повсякденного життя. У межах антирелігійних заходів більшовицьке керівництво чинило політичні, моральні та фізичні утиски – обмеження прав віруючих, цькування служителів культу, залякування та насилля. Однак ні антирелігійна пропаганда, ні масові кампанії антирелігійного спрямування, ні силові методи не забезпечили досягнення результату – позбавлення села віри та відмови від релігійних переконань. Селянство чинило відкритий спротив насадженню атеїзму, а релігія продовжувала залишатись визначальним чинником повсякденного життя на селі.

Ключові слова: духовність, Поділля, релігія, світогляд, селянство, церква.

Постановка проблеми. Історія свідчить, що серед факторів, які впливають на соціальне, політичне та духовне життя людини, релігія займає особливе місце. Релігійні традиції і практики формувалися протягом століть, вкорінювалися у свідомість народу, становили основу світоглядних уявлень про добро і зло, моральні цінності, духовність, суспільну злагоду. У наш час релігія та церква іноді розглядаються як інструмент політичних спекуляцій і розбрату у суспільстві. Однак підкреслюється значущість релігійного чинника в духовному, національному, соціокультурному житті України, консолідації українського суспільства. Наразі, в умовах становлення і розвитку української незалежної церкви, міжцерковного православного протистояння відзначається поглиблений інтерес до становища релігії і церкви в умовах радянської системи, особливо у 1920-х рр., на етапі її формування.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Найчисельнішу ланку українського суспільства у 20-х рр. XX ст. становило селянство. Українське село залишалося носієм національних традицій, а неодмінною складовою селянського світогляду і ментальності була релігійність. Проблеми релігійного життя українського села в цілому висвітлені в історичній літературі. Науковці розглядають державно-церковні відносини, діяльність окремих конфесій, карально-репресивні заходи влади щодо священнослужителів та віруючого населення [Пащенко, 1993], [Ігнатуша, 2004], [Киридон, 2005], [Присяжнюк, 2002], [Дровозюк, 2005], [Зінченко, 1993], [Зінько, 2015], [Андрушак, 2017], [Кузьмінець, 2017], [Панасюк, 2019]. Однак спеціального дослідження, яке б розглядало означені проблеми крізь призму повсякденного життя, ще не написано. Не знайшла належного наукового розв'язання і регіональна специфіка цієї проблеми.

Мета статті. У пропонованій статті здійснюється спроба відобразити стосунки влади, селян та церкви у 20-х рр. XX ст. на Поділлі у вимірі повсякденності, визначити джерела формування релігійної складової світогляду селянства, роль релігії у його повсякденному житті, проаналізувати зміст суспільної активності подільського села та ставлення усіх його верств до більшовицької влади через їх релігійне світосприймання.

Виклад основного матеріалу. Для повсякденного життя селян релігія та церква мали величезне значення. І хоча віра в Бога висміювалася більшовиками, а партія розпочала проведення курсу, спрямованого на “подолання” релігійності, контролюючи діяльність служителів церкви та їх прихожан, розгорнула широку атеїстичну пропаганду, вона все ж мусила визнати, що релігія займає в житті українського селянства особливе місце. Партійні чиновники констатували, що «для селянських мас релігія заміняє майже всі форми культурної свідомості та побуту» [ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 749. Арк. 68 зв]. Життя селян проходило у прямому взаємозв'язку з церквою. Всі найважливіші події у їх житті – народження, одруження, смерть – були органічно пов'язані з релігією. Релігія об'єднувала, створювала позитивний мікроклімат у середовищі сільської громади, гармонізувала її духовний розвиток, врешті, була гарантом соціальної стабільності. Церква в Україні була «місцем, куди можна було сховатись зі своїми скорботами, виливати свою нудьгу, свої жалі перед Голгофою, де можна набиратися сили і енергії для нової завзятішої і ще важчої боротьби за волю, за добробут, за щастя рідного краю» [Лар'яновський, 2006 : 10]. Таким чином, оскільки з церквою асоціювалися духовні почуття людини, вона завжди була вагомим засобом впливу на суспільну свідомість. Крім того, храм для селянина мав не тільки релігійне значення. У неділю селяни йшли до церкви не лише на службу, але й для того, щоб поспілкуватися з односельцями. На храмові свята до них з'їжджалися родичі, а отже, церковне свято водночас ставало родинним. На майданах біля церкви часто влаштовувалися базари і ярмарки, тут же селяни збиралися на «сходи», де вирішували нагальні питання, що стояли перед громадою. У повсякденному житті селяни оточували себе атрибутами віросповідання – вішали у хатах ікони, мали Біблію, носили натільні хрестики. Церква була складовою селянської сімейно-побутової обрядовості. Так, перед вживанням їжі селяни обов'язково молилися, і навіть відлік часу пов'язували з церковними святами. Більшість із них забороняли дітям ходити до школи через те, що там не вивчали Закону Божого [ДАВО. Ф. П. 29. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 27].

Про глибоку релігійність подільського села свідчить той факт, що після більшовицького перевороту у Подільській губернії нараховувалося 1188 православних церков, що за офіційними даними становило найбільшу кількість по Україні [Киридон, 2005 : 239]. Протягом століть у краї склалася ситуація співіснування різних конфесій: православної, католицької, старовірської, іудейської.

Слід наголосити, що двадцять років позначаються широкою палітрою церковного життя. Це ілюструє хоча б той факт, що на початку 1920-х рр. на Поділлі існувало 17 релігійних конфесій. Найбільшу кількість релігійних громад на Поділлі складали православні. Але духовенство не було єдиним, існували три групи релігійних конфесій – екзархісти, автокефалісти та живоцерковці.

Найбільшим авторитетом серед селянства Поділля користувалися екзархісти – прихильники старої канонічної дореволюційної церкви. Вони визнавали опального патріарха Тихона і з неприязню ставилися до атеїстичної радянської влади. На Поділлі вони мали 1200 приходів [ДАВО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 189]. Живоцерковці мали 53 приходи на весь край. Ніякого авторитету серед населення вони не мали. Ця група була створена штучно на початку 1923 р. за допомогою Державного політичного управління (далі – ДПУ) з метою розколу церкви. Про її створення та завдання, а також про роль державних органів у проведенні антицерковної політики свідчать слова митрополита Василя Липківського: «...ДПУ стало зразу вживати на Україні тих заходів до розвалу Церкви, що й на Московщині, перенесено на Україну обновленську Церкву, сподіваючись, що вона буде бити разом і по тихонівщині, і по автокефалії» [Ігнатуша, 2004 : 69].

Українська автокефальна православна церква посідала третє місце за кількістю прихильників після екзархів і іудеїв. Однак як для церкви, відновленої ще зовсім недавно (з 21 жовтня 1921 р.), це складало досить вагомий відсоток. УАПЦ значно зросла в роки українізації. У 1923 р. вона нараховувала на Поділлі 215 приходів. Автокефалісти виступали за оновлення церкви, введення в богослужінні української мови, відокремлення від Московської патріархії й самостійність української церкви. Між прихильниками автокефального митрополита Василя Липківського та старослов'янського екзарха України Михайла точилася постійна гостра боротьба, яка була вигідна для ДПУ, що підтримувало розкольницькі настрої [ДАВО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 18 зв. – 19].

Однак все ж потрібно відзначити, що українізована церква користувалася підтримкою лише серед групи населення, в основному серед інтелігенції. Селяни ж притримувалися старого духовенства і до українізації церкви ставилися в більшості своїй негативно. Доводить це той факт, що в українізованих церквах прихожани були майже відсутні.

Крім вищезгаданих релігійних течій, на Поділлі існувало 11 сект, але малочисельних. Всього сектантів нараховувалось 5000 чоловік, об'єднаних у 250 общин та груп. Близько 50% від їхньої чисельності становили євангелісти-християни. Крім них існували адвентисти, єгови́сти, міссіани, п'ятдесятники, старообрядці, мальованці, іоаніти, дві останні були нелегальними сектами [ДАВО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1139. Арк. 43].

Показово, що ДПУ бачило негативний вплив сектантів на селянство і особливо на молодь у тому, що вони пропагували заповіді «Не убий» та «Не твори зло».

Будь-яка релігія рішуче не сприймала політику насилля і терору. З огляду на це змусити селянство зректися своєї віри було для більшовиків важливою справою, інакше селяни залишилися б сповідувати ворожі комуністичні принципи. В програмних засадах більшовицької партії не було місця релігійним цінностям. Одвічні моральні засади – душевність, доброта, милосердя, працьовитість, взаємодопомога, терпимість, любов до ближнього були замінені на «класову пильність», «нещадність до інакодумців», «вірність справі партії Леніна – Сталіна» [Ткаченко, 1994 : 106 – 107]. Принципи більшовицької моралі були відверто антихристиянськими, моральним вважалось те, що сприяло здійсненню революційних перетворень. Перебування ж селян у складі церковних парафій пояснювали їх «темнотою» та неосвіченістю. Однак витіснення релігійного світогляду виявилось набагато складнішим завданням, ніж уявляли представники влади.

На Поділлі майже кожний населений пункт мав свою церкву, а про значний вплив релігії на життя селян можна говорити виходячи хоча б з того, що всі хвилюючі їх проблеми селяни висловлювали у формі релігійно-фантастичних чуток. Так, реакцією на вороже ставлення радянської влади до церкви була чутка про те, що нібито, коли В. Ленін помирає, ніякі лікарі не могли йому допомогти. Однак покликали архієпископа, той відправив службу, широко помолився Богу, і це допомогло, хвороба відступила. Казали, що в зв'язку з цим буде видано «Декрет про відкриття всіх церков та монастирів». Священники будуть молитися за радянську владу. А влада звільнить селян від всіх податків.

Іншим разом пройшла чутка, що якщо по всіх церквах від Чорного моря до польського кордону відслужать молебні, то радянській владі прийде кінець. У зв'язку з цим навесні 1922 р. по всіх селах відправили молебні [ДАВО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1139. 18 Арк. зв.]. Цей випадок можна розцінити як своєрідний факт протидії селян пасивного спротиву більшовицькій антирелігійній політиці. Чутки сприймалися селянством як свідчення правдивості своєї віри, приклад втручання вищих сил і виклик безбожній владі.

Почастішали випадки «чуд», «явлень», «обновлень», «пришествій». Набули масового характеру такі явища, як встановлення придорожних хрестів, паломництва до святих місць.

Найбільше враження на подільських селян справило так зване Калинівське чудо та носіння хрестів в Іосафатову долину. Паломництво до Калинівського чуда розпочалося влітку 1923 р. По дорозі між селом Сальник та Калинівкою стояв хрест, до верхівки якого була прикріплена ікона. Хтось прострелив руку на її зображенні. Селяни бачили, як з простреленої руки крапає кров. Звістка вмить облетіла губернію. Уже в перші тижні біля хреста збиралося по 20 тис. вірян. Паломники приходили не тільки з навколишніх сіл, а навіть з інших губерній [ДАВО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1139. Арк. 30], поспішаючи вчасно сплатити єдиний сільгосподаток. Калинівське диво пробудило значну частину селянства до релігійності, водночас підвищився авторитет екзархального духовенства. Крім того, біля хреста часто проводилася антирадянська агітація, збиралися бандуристи-сліпці і співали патріотичні пісні, поширювалися різні листівки. Так, наприклад, Павло Петров складав і розповсюджував різні брошури і відозви релігійного характеру, які містили заклики до повалення радянської влади [ДАВО. Ф. П. 29. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 8-9]. Серед богомольців було багато переодягнених учителів, священників, котрі проводили бесіди з селянами [ДАВО. Ф. П. 29. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 28].

Такий стан речей не влаштовував радянську владу. ДПУ доповідало, що все селянство пройняте релігійним фанатизмом і в зв'язку з цим невдоволене владою. Наприкінці вересня 1923 р. ДПУ заарештувало активних агітаторів біля Калинівського хреста, над ними було влаштовано показовий процес. У ніч на 1 жовтня прострелена ікона на хресті зникла [ДАВО. Ф. П. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 26]. Але це не дало ніяких результатів, паломництво продовжувалось, аж доки не зник хрест. Іншим місцем поклоніння на Поділлі стала Іосафатова долина біля села Галинчинець Могилівської округи. 28 вересня 1923 р. в ній пастуху Якову Мисику явилась жінка, назвалась Матір'ю Божою і сказала, що на цьому місці 4 священники повинні поставити 4 хрести, бо воно святе. Через тиждень поблизу джерела священники сіл Галинчинці, Деревчина, Михайлівки та Ксендзівки поставили хрести. Розпочалося паломництво, селяни організовували хресні ходи, несли хрести в долину, привозили їх навіть з Київської, Полтавської та Катеринославської губерній. Іноді тут збиралось до 10 тисяч паломників. На кінець 1923 р. в долині було встановлено близько 7 тисяч хрестів, близько 85% селян взяло участь у хресних ходах [ДАВО. Ф. П. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 30].

На 1925 р. органами влади в Україні було виявлено понад 3 тис. «чудес»: оновлення ікон, хрестів, церковних бань, об'явлення Божої Матері тощо. В одному з обіжників ЦК КП(б)У за 1925 р. зазначалося, що точну кількість учасників цих есхатологічних акцій у всеукраїнському, або навіть у губерньському масштабі встановити неможливо, однак у них брало участь щонайменше 1 млн. 200 тис. осіб [Жилук, 2003 : 27]. Вони слугували показником аномалій суспільного розвитку, складали протидію атеїстичній політиці держави [Ігнатуша, 2004 : 289].

Ще одним показником глибокої релігійності подільського селянства було те, що всі його прошарки як бідніші, так і заможніші, ставилися до релігії однаково. Членами релігійних громад були різні соціальні прошарки селянства – і «куркулі», і середняки, і незаможники. Релігійні обряди здійснювалися навіть членами Комітетів незаможних селян (КНС), активістами, вчителями. Навіть сільські комуністи ліберально ставилися до релігії та дотримувалися традиційних для села свят і обрядів. Офіційні органи пояснювали такий стан речей «властивою сільському населенню інертністю» та консерватизмом [ЦДАВОУ. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 818. Т. 2. Арк. 18]. Не було і вікових відмінностей, хоча можна було б припустити, що люди молодшого покоління, які не мали сформованого, сталого світогляду, легко могли змінити свій погляд на ставлення до релігії. Однак, за офіційними даними, у 1922 – 1923 рр. участь у релігійних обрядах брало 62,6% сільської молоді віком до 24 років, тобто більша половина молоді ходила до церкви [Кульчицький, 1988 : 44]. Це було показником того, що релігійні традиції, принаймні, у зовнішніх формах їх вираження, мали глибоке вкорінення у тогочасний суспільний і духовний світ.

Отже, релігія переслідувалась і через те, що віра об'єднувала всі верстви села, включаючи бідняків, гальмуючи майнове розшарування – стратегічне завдання радянської влади на селі. Наприклад у селі Вінковцях деякі селяни виходили з КНС та з колективів через релігійні переконання [ДАВО. Ф. П. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 23].

Як уже зазначалося, всі найважливіші події повсякденного життя людини – від народження до смерті – не відбувалися без участі священника, який користувався величезним авторитетом на селі. Одна проповідь священника у церкві мала важливіше значення, ніж десятки виступів будь-яких агітаторів. Користуючись цим, деякі священники часто проголошували антирадянські проповіді, критикували комуністів за їхнє безбожництво [ДАВО. Ф. П. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 12]. За це вони, звичайно ж, переслідувалися владою, що в очах селян підносило їхній авторитет як мучеників віри. Довіра та повага до служителів культу була дуже високою, духовенство користувалося авторитетом, виконуючи функцію духовного наставника, даючи поради як «на злобу дня», так і на захист від дій радянської влади. Потрібно зазначити, що переважна більшість священників була віддана своїм парафіянам і захищала їх від проблем, які приніс більшовицький режим. Так, були зафіксовані численні стихійні виступи селян на чолі зі священниками проти зловживань і наруги над віруючими з боку представників влади. Особливий протест викликали випадки руйнації культових споруд, знищення і розграбовування церковного майна [ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2987. Арк. 64, 65], закриття церков в адміністративному порядку. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. такі заходи набули масового характеру. У Тульчинській окрузі в лютому-березні 1930 р. лунали такі вимоги: «Повернути будівлі попам», «Ввести вивчення у школах слов'янської мови, щоб краще розуміти церковну службу». У селі Куренівці Чечельницького району 18 березня 1930 р. загальні збори вимагали виселити виселити вчителя, а в його будинок вселити священника [ДАВО. Ф. П. Оп. 1. Спр. 1012. Арк. 82]. Спільні акції духовенства і громадськості, які нерідко набували радикальних форм, не обмежувалися спротивом антирелігійній політиці більшовиків, але й були спрямовані проти колективізації, розкуркулення та інших державних кампаній [Кульчицький, 1999 : 122].

Однак іноді виникали ситуації, коли під священною ризою ховалися особи, які переслідували власні інтереси та ганьбили звання священника. Траплялися випадки

привласнення церковних грошей, крадіжки церковного майна, аморальної поведінки у побуті, пияцтва, перелюбу тощо [Бойко, 2012 : 333]. Керуючись прагматичними мотивами та прагненням уникнути суспільних ризиків, частина кліру відмовлялася від церковного служіння. Так, протягом першої половини 1920-х рр. в Україні зреклися сану 427 осіб [Киридон, 2005 : 251]. Траплялися скарги щодо неякісного виконання священниками своїх прямих обов'язків або щодо підвищення платні на надання церковних послуг. Іноді відбувався необґрунтований збір додаткових коштів на утримання парафії. Правда, ці непопулярні заходи частково можна було пояснити злиднями, у яких жила частина духовенства [Бойко, 2012 : 333].

З іншого боку, керуючись тими ж мотивами, частина селян, які не були активними вірянами, уникала спілкування зі священниками, а активісти йшли ще далі – публічно спалювали ікони, вчиняли галас під вікнами храму під час проведення богослужінь, вимагали від священників забиратися геть із села, а з риз, вилучених у служителів культу, шили штани. Навіть прихильники більшовицької влади та противники церкви відзначали, що методи, якими користувалася місцева влада для боротьби з релігією, шкодили не лише церкві, але й державі. Для прикладу приводилася ситуація з жіночим монастирем у містечку Браїлів. Місцевий комунгосп самовільно запровадив для монастиря такі нереальні податки, що зрештою розорив його економічно [ЦДАВОУ. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 198. Арк. 284, 285].

У історії повсякдення подільського села 20-х рр. ХХст. мали місце атеїстичні ідеї і норми оцінки релігійного життя, нав'язані більшовицько-радянською системою. Нова радянська держава прагнула відігравати ту роль, яка відводилася раніше церкві, тому з перших її кроків почалася руйнація церкви як суспільного інституту. Особливо боляче це відбувалося на Поділлі.

Першим кроком нової влади щодо церкви стало позбавлення її права вести будь-яку діяльність, тобто права юридичної особи. Відтепер місцеві ради отримали можливість використовувати церкви для проведення концертів, зібрань та демонстрацій кінофільмів. Секретаріат ВУЦВК видав розпорядження, за яким виконкоми були зобов'язані «найшвидше колишні осередки дурману перетворити в будинки пролетарської культури та розваги» [Нестуля, 1995 : 57]. Про це свідчить лист до Вінницького окружного партійного комітету: «Комісія по закриттю церкви в с. Гуменному Вороновицького району з нагоди урочистого відкриття клубу в колишньому церковному приміщенні просить делегувати представника від ОПК...» [ДАВО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 261].

Поряд з конкретними кроками радянської влади щодо церкви була розгорнута широка антирелігійна пропаганда серед населення, якою займалися передусім партійні органи. Глибока історична релігійність селян потребувала добре спланованих форм атеїстичної агітації. Однією з таких форм було влаштування диспутів на теми побуту, шлюбу, сім'ї та моралі, що проводились у сільських колективах. Та, незважаючи на такі заходи, антирелігійна пропаганда не досягла потрібних результатів. Тоді застосовувалися конкретні насильницькі дії. Так, в с. Защитки голова сільради у відповідь на безрезультативність пропаганди щодо ходінь до «обновленських чудес, викликав загін солдат», які розстрожили хрести та побили батогами вірян. Сам голова налив гасу у криницю, що знаходилася всередині каплиці, до якої приходили молитися селяни, і все підпалив [ДАВО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 263]. У рамках антирелігійної кампанії відбувалося оголошення релігійних свят робочими днями, спроби вилучити з календаря недільний день, примусова праця на Пасху та Різдво, що викликало замість формування атеїстичних переконань протестні настрої.

Радянська влада обмежила права священнослужителів – вони були позбавлені права голосу. За даними Центрального статистичного управління УСРР, станом на 1924 – 1925 рр. Ця категорія населення складала 18,9% від загальної кількості громадян, позбавлених виборчих прав. Іноді до виборчих списків не включали і членів їхніх сімей [Ігнауша, 2004 : 199]. У матеріалах передвиборців до сільрад 1928 р. зазначалося, що всього позбавлених права голосу по 14 районах Вінницького округу – 20 тис. чол., в минулому році – 9 тис. чол. Збільшення кількості позбавлених права голосу відбулося за рахунок наступних груп: а) торговців; б) служителів культу; в) колишніх петлюрівців [Зінченко, 1993 : 213]. Наприкінці 1920-х рр. в окремих округах священнослужителів намагалися позбавити права користуватися послугами пошти та телефонних станцій.

Влада втручалася у приватне життя священників, регламентуючи умови їх перебування в тій чи іншій місцевості. Так, служителі культу, знаходячись у когось на прикордонні, не могли залишитися там на ніч без дозволу місцевого ДПУ [Савчук, 2010 : 56]. Д. Галевич, подільський протоієрей, не маючи такого дозволу, змушений був повернутися додому, так і не відвідавши свого смертельно хворого брата у Ямполі. Навіть у день похорону священник виїхав ще до заходу сонця [Галевич, 2001 : 27]. Таємні циркуляри Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) чітко називали мету впровадження обліку та реєстрації духовенства: «проводити справжній, постійний контроль за службовцями культу» [ЦДАВОУ. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 199. Арк. 66].

Висновки. Отже, владою робилося все, щоб витіснити церковні структури із повсякденного життя села. Відтепер реєстрація документів громадянського стану здійснювалася виключно органами реєстрації актів громадського стану (РАГСами), метричні книги вилучалися з церков. Залишалася лише одна свобода – відправлення релігійних культів, яка теж чітко регламентувалася та контролювалася з боку держави.

Однак антирелігійні заходи більшовицького керівництва не впоралися із завданням швидкого усунення релігійних настроїв у селянському середовищі. Ліквідуючи церковні громади і знищуючи храми, компартійно-радянські функціонери не могли знищити релігійного життя. Всупереч потужній атеїстичній пропаганді, державним заходам, масовим кампаніям антирелігійного характеру та силовим методам більшість селян зберігала вірність церкві та релігійним традиціям. Більшовицькій владі не вдалося остаточно насадити атеїзм, позбавити українське селянство віри та змусити його відмовитися від релігійних переконань у повсякденному житті.

Подяка. Висловлюємо щиру вдячність працівникам архівних установ та бібліотек за сприяння у підготовці статті, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Джерела та література:

Андрущак, Р. І. (2017). Теоретичні основи радянської антикатолицької політики 20-х рр. XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 25.* 284-288.

Бойко, О. (2012). Економічний тиск як один з елементів антицерковної політики радянської влади в Україні у 20 – 30-х роках XX ст. *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії, Число 6: Насилля влади проти свободи сумління, Львів,* 320 – 336.

Галевич, Д. (2001) Незаарештовані листи: Листи священика з України до Німеччини. 1922 – 1938. *Київ: Видавничий Дім «Козаки»,* 128 с.

ДАВіО – Державний архів Вінницької області

Дровозюк, С. І. (2005). *Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20 – 30-х рр. XX століття: історіографічний нарис.* Вінниця: О. Власюк, 364 с.

Жилюк, С. І. (упоряд.). (2003). *Червоний терор проти духовенства і віруючих на Східній Волині (Житомирщині) у 20 – 30-х рр. XX ст. Архівні документи і матеріали.* Рівне: Волинські обереги, 152 с.

Зінченко, А. Л. (1993). *Благовістя національного духу (Українська церква на Поділлі в першій третині XX ст.).* Київ: Освіта, 256 с.

Зінько, Ю. А. (2015). Заходи радянської влади в боротьбі з релігійними впливами на Вінниччині у 1920-1930-х рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 23.* 48-51.

Ігнатуша, О. М. (2004). *Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX – 30-ті рр. XX ст.).* Запоріжжя: Поліграф, 440 с.

Киридон, А. М. (2005). *Час випробувань. Держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917 – 1930-х років.* Тернопіль: Підручники і посібники, 384 с.

Кожевников, И. Г. (1923). Все на борьбу с засилием церкви! *Рабоче-крестьянская газета, 29 квітня,* 3.

Кульчицкий, С. В. (1988). *Становление основ социалистического уклада жизни советского крестьянства УССР.* Київ: Наукова думка, 180 с.

Кульчицкий, С. В. (ред.). (1999). *Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.). Україна крізь віки.* (в 15 т., Т. 1). Київ: Вид. дім «Альтернативи», 336 с.

Кузьмінець, Н. П. (2017). Більшовицький наступ на різні релігійні конфесії на Поділлі на початку 1920-х років. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 25.* 181-186.

Лар'яновський, І. С. (2006). *Релігієзнавство. Конспект лекцій.* Одеса: Одакс, 57 с.

Нестуля, О. О. (1995). *Доля церковної старовини в Україні 1917 – 1941 рр. – ч. 1. 1917 – середина 20-х років.* Київ.: Вид-во інституту історії України НАН України, 280 с.

Панасюк, М. П. (2019). Антицерковна діяльність радянської влади як невід'ємна складова політики формування комуністичного суспільства в 20-х роках XX ст. (на матеріалах Поділля). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 29.* 71-75. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-29-71-75>

Пашенко, В. О. (1993). *Держава і православ'я в Україні 20 – 30-ті роки.* Київ: Б. в., 188 с.

Присяжнюк, Ю.П.(2002). *Українське селянство XIX – XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм*. Черкаси: Відлуння-плюс, 120 с.

Савчук, Т. Т.(2010). Дозвілля православного духовенства в 20-х рр. XX ст. *Історичний архів, Наукові студії: Збірник наукових праць. Миколаїв: Вид-во НДУ ім. Петра Могили, Вип. 5, 56 – 60.*

Ткаченко, Б. (1994). *Під чорним тавром. Документи, факти, спогади*. Лебедин: ВВ «Білий лебідь», 464 с.

ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України

Елена Стадник

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історических наук, доцент (Україна)

Наталія Кузьминец

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історических наук, доцент (Україна)

**Религиозная жизнь подольского села в измерениях советской повседневности
20 -х гг. XX в.**

Аннотация. *Целью статьи* является анализ роли религии в повседневной жизни подольского села в 20-е гг. XX в., раскрытие и обобщение содержания и направленности главных факторов формирования религиозного мировоззрения крестьянства в период становления большевистской власти, изображение объединительной роли религии для разных слоёв крестьянского населения, характеристика процесса социальной адаптации крестьянства в условиях советской действительности, отношения крестьянства к антирелигиозной политике большевистской власти. **Методология исследования** основывается на проблемном и микроисторическом подходах и на принципах научности, объективности, историзма и внеконфессиональности. Их комплексное применение дало возможность показать отношение подольского села к религии, её роль в повседневной жизни сельской среды. Благодаря методам анализа и синтеза удалось осуществить отбор фактов, сформулировать обобщения и выводы; для сопоставления полученных и разных источников информации использовались описательный, проблемно-хронологический и критический методы. **Научная новизна** работы базируется на проведении детального анализа влияния религии на повседневную жизнь украинского села на примере одного из его регионов – Подолья. В статье исследованы истоки его религиозности, подтверждён тезис о том, что православная церковь всегда занимала особое место в жизни всех слоёв украинского села. Дальнейшее развитие получили вопросы отношений подольского крестьянства и большевистской власти; усовершенствовано содержание понятий и терминов, связанных с религиозной жизнью села в 20-е гг. XX в. **Выводы.** В 20-е гг. XX в. религия занимала в повседневной жизни украинского села особое место и была веским средством влияния на общественное сознание. Поэтому борьба с религией имела важное значение для введения способа жизни, навязываемого советско-большевистской системой. Антицерковная политика, имеющая на Подолье свою специфику, была направлена на ослабление позиций православной церкви, вытеснения её из общественной и повседневной жизни. В рамках антирелигиозных мероприятий большевистское руководство оказывало политическое, моральное и физическое притеснение – ограничение прав верующих, травля служителей культа, запугивание и насилие. Однако ни антирелигиозная пропаганда, ни массовые кампании антирелигиозной направленности, ни силовые методы не обеспечили достижение результата – лишения села веры и отказа от религиозных убеждений. Крестьянство оказывало открытое сопротивление насаждению атеизма, а религия продолжала оставаться определяющим фактором повседневной жизни на селе.

Ключевые слова: духовность, крестьянство, мировоззрение. Подолье, религия, церковь.

Olena Stadnyk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Ph.D (History), Associate Professor (Ukraine)

Natalia Kuzminets

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Ph.D (History), Associate Professor (Ukraine)

**Religious life of the Podillya village in measurement of Soviet everyday life
in the 20-s of the twentieth century**

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the role of religion in the daily life of the Podolsk village in the 20's of the twentieth century. , characterization of the process of social adaptation of the peasantry in the conditions of Soviet reality, revealing the peasantry's attitude to the anti-religious policy of the Bolshevik authorities.*

The methodology of the research is based on problematic and microhistorical approaches and on the principles of scientific, objectivism, historicism and non-confessionality. Their complex application made it possible to focus on the problem of Podilsky village's attitude to religion, its role in everyday life of peasant environment. Thanks to the methods of analysis and synthesis it was possible to carry out the selection of facts, formulate generalizations and conclusions; descriptive, problem-chronological and critical methods were used to compare the information received from different sources. **The scientific novelty** of the work is based on a detailed analysis of the impact of religion on the everyday life of the Ukrainian village on the example of one of its regions - Podillya. The article investigates the origins of his religiosity, confirms the thesis that the Orthodox Church has always occupied a special place in the life of all sections of the Ukrainian village. Issues of relations between the Podil peasantry and the Bolshevik authorities were further developed, and the content of concepts and terms related to the religious life of the Ukrainian village in the 1920s was improved.

Conclusions. In the 1920's. religion occupied a special place in the everyday life of the Ukrainian village and was a significant means of influencing the public consciousness. Therefore, the fight against religion was important for the introduction of a lifestyle that was tied to the Bolshevik-Soviet system. The authorities did their best to displace church structures from peasant life. The anti-Church policy, which had its specificity in the Podillya, was aimed at weakening the position of the Orthodox Church, displacing it from public and daily life. As part of anti-religious activities, the Bolshevik leadership exerted political, moral and physical oppression - restrictions on the rights of believers, harassment of worshipers, intimidation and violence. However, neither anti-religious propaganda, nor mass anti-religious campaigns, nor forceful methods have ensured the achievement of depriving the village of faith and abandoning religious beliefs. The peasantry was openly opposed to the atheism, and religion continued to be a determining factor in everyday life in the countryside.

Key words: church, peasantry, Podillya, religion, spirituality, worldview.

References:

- Andrushchak R. I.** (2017). Teoretychni osnovy radianskoi antykatolytskoi polityky 20-kh rr. XX st. [Theoretical foundations of Soviet anti-Catholic policy in the 1920s.] *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya : Istoriia – Scientific Papers of the Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History.* Vyp. 25. 284-288. [in Ukrainian]
- Boiko, O.** (2012). Ekonomichni tysk yak odyn z elementiv antytserkovnoi polityky radianskoi vlady v Ukraini u 20 – 30-kh rokakh XX st. [Economic pressure as one of the elements of the anti-Church policy of Soviet power in Ukraine in the 20's - 30's of the twentieth century] *Kovcheh. Naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii, Chyslo 6: Nasyllia vlady proty svobody sumlinnia* [Ark. Church History Book, Number 6: Power Violence Against Freedom of Conscience] Lviv, 320 – 336.[in Ukrainian]
- DAViO** – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of Vinnitsia region]
- Drovoziuk, S. I.** (2005). *Natsionalno-kulturne ta dukhovne zhyttia ukrainskoho selianstva u 20 – 30-kh rr. XX stolittia: istoriografichni narys.*[National-cultural and spiritual life of the Ukrainian peasantry in the 20's - 30's of the XX century: a historiographical sketch] Vinnitsia : O. Vlasiv, 364 s. [in Ukrainian]
- Halevykh, D.** (2001) *Nezaareshtovani lysty: Lysty sviashchenyky z Ukrainy do Nichechchyny. 1922 – 1938.*[Un arrested letters: Letters from a priest from Ukraine to Nichechyna. 1922 - 1938] Kyiv : Vydavnychi Dim «Kozaky», 128 s. [in Ukrainian]
- Ihnatusha, O. M.** (2004). *Instytutsiinyi rozkol pravoslavnoi tserkvy v Ukraini: heneza i kharakter (XIX – 30-ti rr. XX st.).* [Institutional split of the Orthodox Church in Ukraine: genesis and character (XIX - 1930s)] Zaporizhzhia: Polihraf, 440 s. [in Ukrainian]
- Kozhevnikov, I. G.** (1923). Vse na borbu s zasiliem tserkvi! [All to fight the dominance of the church!] *Raboche-krestyanskaya gazeta – Workers 'and Peasants' Newspaper*, 29 kvitnya, 3. [in Russian]

- Kulchitskiy, S. V.** (1988). *Stanovlenie osnov sotsialisticheskogo uklada zhizni sovetskogo krestyanstva USSR*. [The formation of the foundations of the socialist way of life of the Soviet peasantry of the Ukrainian SSR] Kyiv: Naukova dumka, 180 s. [in Russian]
- Kulchytskyi, S. V.** (red.). (1999). *Ukraina mizh dvoma viinamy (1921 – 1939 rr.). Ukraina kriz viky.* [Ukraine between the two wars (1921 - 1939). Ukraine through the ages.] (v 15 t., T. 1). Kyiv: Vyd. dim «Alternatyvy», 336 s. [in Ukrainian]
- Kuzminets, N. P.** (2017). Bilshovytskyi nastup na rizni relihiini konfesii na Podilli na pochatku 1920-kh rokiv [Theoretical foundations of Soviet anti-Catholic policy in the 1920s.] *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya : Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History. Vyp. 25.* 181-186. [in Ukrainian]
- Kyrydon, A. M.** (2005). *Chas vyprobuvan. Derzhava, tserkva, suspilstvo v radianskii Ukraini 1917 – 1930-kh rokiv.* [Test time. State, church, society in Soviet Ukraine 1917 - 1930-ies] Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 384 s. [in Ukrainian]
- Larianovskiy, I. S.** (2006). *Relihiieznavstvo. Konspekt leksii.* [Religious Studies. Lecture notes]. Odesa: Odaks, 57 s. [in Ukrainian]
- Nestulia, O.O.** (1995). *Dolia tserkovnoi starovyny v Ukraini 1917 – 1941 rr. – ch. 1. 1917 – seredyna 20-kh rokiv.* [The fate of church antiquity in Ukraine 1917 - 1941 - Part 1. 1917 - mid 20's] Kyiv.: Vyd-vo instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 280 s. [in Ukrainian]
- Panasiuk, M. P.** (2019). Antytserkovna diialnist radianskoi vlady yak nevidiemna skladova polityky formuvannia komunistychnoho suspilstva v 20-kh rokakh XX st.(na materialakh Podillia) [The anti-Church activity of the Soviet authorities as an integral part of the policy of forming a communist society in the 1920s (based on Podillya)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History. Vyp. 29.* 71-75. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-29-71-75> [in Ukrainian]
- Pashchenko, V.O.** (1993). *Derzhava i pravoslavia v Ukraini 20 – 30-ti roky.* [State and Orthodoxy in Ukraine 20 - 30's] Kyiv: B. v., 188 s. [in Ukrainian]
- Prysiashniuk, Yu.P.** (2002). *Ukrainske selianstvo XIX – XX st.: evoliutsiia, mentalnist, tradytsionalizm.* [Ukrainian peasantry of the nineteenth and twentieth centuries: evolution, mentality, traditionalism.]. Cherkasy: Vidlunnia-plius, 120 s. [in Ukrainian]
- Savchuk, T. T.** (2010). Dozvillia pravoslavnoho dukhovenstva v 20-kh rr. XX st. *Istorychnyi arkhiv, Naukovi studii: Zbirnyk naukovykh prats – Historical Archive, Scientific Studies: Collection of Scientific Papers. Mykolaiv: Vyd-vo NDU im. Petra Mohyly, Vyp. 5,* 56 – 60.
- Tkachenko, B.** (1994). *Pid chornym tavrom. Dokumenty, fakty, spohady.* [Under the black brand. Documents, facts, memories.]. Lebedyn: VV «Bilyi lebid», 464 s. [in Ukrainian]
- TsDAHOU** – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]
- TsDAVOU** – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine]
- Zhyliuk, S.I.** (uporiad.). (2003). *Chervonyi teror proty dukhovenstva i viruiuchykh na Skhidnii Volyni (Zhytomyrshchyni) u 20 – 30-kh rr. XX st. Arkhivni dokumenty i materialy.* [Red terror against the clergy and believers in Eastern Volyn (Zhytomyr) in the 20's - 30's of the XX century. Archival documents and materials.] Rivne: Volynski oberehy, 152 s. [in Ukrainian]
- Zinchenko, A. L.** (1993). *Blahovistia natsionalnoho dukhu (Ukrainska tserkva na Podilli v pershii tretyni XX st.)* [The Gospel of the National Spirit (Ukrainian Church in Podillya in the first third of the twentieth century)] Kyiv : Osvita, 256 s. [in Ukrainian]
- Zinko, Yu. A.** (2015). Zakhody radianskoi vlady v borotbi z relihiinymy vplyvamy na Vinnytschyni u 1920-1930-kh rr. [Measures of Soviet power in the fight against religious influences in Vinnytsia region in 1920-1930-ies]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History. Vyp. 23.* 48-51. [in Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 05.01.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 12.02.2020 р.